

*Հարգելի Վարդապետներ
Երևան*

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Ա.ՊՏԻԻԼ
 ՀԱՄԻՏ Բ.

✓ Ա.Վ.
1514

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՇԱՆԹ»

Կ. Պոլսոյ - 1909

U. 15
1514

19 9 99

UMSCHL ZU UHS F.

ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԷՆ

ԱՆՐՁԱՆՔ (Բանաստեղծութիւններ)	1904
ՊԱՏՐԱՆՔԻ ԾԱՂԻԿՆԵՐ (Բանաստեղծութիւններ) . . .	1908
ԵՓՐԱՏԻՆ ԶՈՂԵՐԸ (Ոտանաւոր Պատմութիւն)	1908
ՔՐԻՉԱՆՓԷՄ (Բանաստեղծութիւններ)	1908
ԱՊՏԻԼ ՀԱՄԻՏ Բ. (Կենսագրական Գիծեր)	1909
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ (Բանաստեղծութիւններ) ՄամուլիՏակ	

ԱՊՏԻԼ ՀԱՄԻՏ Բ.

Այս էջերը, որոնց մէջ ջանացած եմ զարհուրելի՝ նի-
ւաղին՝ Ապսիլ Համիսի կեանքին մէկ քանի դրուագները
պատկերացնել, երախսագիտական արագին զգացումներով
կը նուիրեմ

ՍԵՂԱՆԻԿԵԱՆ ԱԶՍՏԱՐՍԻ ԲԱՆԱԿԻՆ

որ յաջողեցաւ երեսուն երեք տարուան զազանային բռնա-
պետութիւնը տախտապարել, իր արիւնին գինովը:

Մ. Գ.

28-1522

1574-81

Ա Պ Տ Ի Ի Լ Հ Ա Մ Ի Տ Բ .

Ա .

Գինով մարդը ի՞նչ կ'ընէ : Ըրածը խօսածը չի գիտեր : Պատէ պատ կը զարնուի : Կը հայհոյէ հո՛ն՝ ուր պէտք էր աղօթել : Ու փոխադարձաբար : Իր ընթացքը, որքան անպատուարեր, այնքան պատասխանատու չի կրնար նկատուիլ սակայն :

Այնպէս ալ մենք, օրուան գրողներէն չատերս, Ազատութեան յաղթանակին յաջորդ օրը իսկ, Սանժանադրութեան անակնկալ բարիքէն, չլացուցիչ փառքէն գինով ու դանդաշուն, սկսանք ուխտանաներով, խուճկով, հալուէով, ալելուեաներով տօներգել այն անձը՝ որ միակ պատասխանատուն էր բոլոր նախկին ուժեղի կործանարար շահատակութիւններուն, սարսափելի անիրաւութիւններուն :

Գինովներ էինք, ազատութեան գինին մեզի չլմորած, գինովցուցած էր :

Ես որ ամենէն աւելի իրաւունք ունէի անիծելու ու հայհոյելու, ես որ կոտորածներու միջոցին հօրմէս և ամբողջ ընտանեկան երջանկութենէս զրկուած էի, չես գիտեր ի՞նչ խորունկ գինովութեան մէջ միսրճուած, թաթխուած էի որ հօրս արիւնին բոցերանդ սարսափը մոռցայ ու վրէժին բաշեզ ուժը խղզեցի իմ մէջս, ուրանալով դիւցազնական խփատուժը, փառաբանելու համար մէկը որ մանաւանդ ստիպուած, հարկադրուած կը շնորհէր սանժանադրական ազատութեան մեծ բարիքը :

Երկարդի արիւնարբու և գեհնայի՛ն բորենին :

«Արեւելք» ի 6849 թիւին առաջին էջին վրայ «Ազատութեան արծիւ» ռոտանաւորս, զոր «Արքաներու մեծ Արքային» ձօնելու միաւրտ, աճապարտ փութկոտութիւնը ունեցեր էի, չաբաթներէ իվեր կը հա-

լածէ, կը խնայեցնէ զիս : Կարծես այդ արծիւը իր գիշառատ մազիլ-
ներով ու կտուցով կը բզբռէ հայրենասիրական ոգին որ ներսս կ'ապրէ :

Գինով էի գրած միջոցիս, ինչպէս ինձի հետ շատ մը ուրիշներ
ալ, գինով էի, ազատութեան անձնագրուրկ գինով մը, որ միւս արեւցո-
ցիչ հեղուկին գինովներէն տարբերութիւն չունի բնաւ : Պատասխա-
նատու չէի անշուշտ գիտակցութենէ զուրկ, խանդավառութեան
սաստկութեանէն ծնող անխորհուրդ այդ ժեստին համար :

Ինքեղէ սքանչելի գեղօք մը գոր տարտամ արքայութեանս մէջ
կտորտած, ջախջախած էի, և որուն բեկորները՝ գիտակցութիւնս
վերադարձած միջոցին՝ կը յուսահատեցնեն, սիրաս կը սեղմեն և լա-
ցընել կուտան զիս :

- « Ներէ՛ որ գամ տաւիզովս հնչեցնեմ երգ մը նոր ,
- « Ոտքիդ առջէւ ծնրադրած , հրճուանքէն թաց աչքերով . . .
- « . . . Ամէն անատ կ'աղօթէ կեանքիդ համար յաղթապանս ,
- « Պէտք է ապրիս ու տեսնես հպատակներդ խնդազին :
- « . . . Գահիդ վրայ միշտ ապրէ՛ , մ'վ մեր հայրը պանծալի ,
- « Մեր ամէնուս գլխատատ վեհապետը իմաստուն . . .
- « . . . Քու անունըդ ոսկետա՛ն պիտի տպուի գիրքի մէջ . . .

Բայց ի՞նչ հարկ կայ դեռ շարունակելու : Գեղեցիկ անօթի մը
ջախջախուած կտորներուն հետ խաղալէն գէշ բան չիկայ :

Ա՛խ, ի՞նչ արհաւիրաց ոճիրներու կը մղէ գինովութիւնը :

Ինչպէս կըցայ սողոսկելով երթալ Ապտիւլ Համիտին, այդ գար-
շելի ու ճիւղալային փատիչակին պիղծ գարշապարները համբուրել ,
առանց բրածիս անաւորութեանը անդրադառնալու :

Ու ես որ կեանքիս մէջ երբեք չէի գինովցած, ու ես որ ամենէն
աւելի իրաւունք ունէի անիծելու և հայդելու, ես որ այդ սաղա-
յէլական տիպարին, դժոխահալած մարդակերին ճապուռներուն իմ
մարթիս վրայէն դողդալով անցնիլը զգացած եմ . . . :

Բ .

Երտրդի աննախընթաց ճիւղը ներկայացնելու համար պէտք
չի կայ երկար պրպտութեան : Ամէն անոնք որ օսմանցի են, ամէն
անոնք որ արինով մանուանդ հայ են եղած, ճանչցած են սարսա-
փի այդ ներկայացուցիչը : Վաղուան պատմիչները ինչ գրելին պիտի
մոռնան անոր մասին : Տօխի ԱՊՏԻԻԼ ՀԱՄԻՏ՝ ՄՏԵՐԻՄ ին նա-
խարանին մէջ հոչակաւոր հայասէր Բիէր Քիլեառ հիանալիօրէն կը
ներկայացնէ զայն :

Իր թագաւորական կեանքը Թուրքիոյ կործանումը եղած է :
Իրարու ետեւէ կորսնցուցած է Պուլկարիան, Պոսնա-Հէրեքը, Հա-
յաստանի մէկ մասը, Եգիպտոսը, Արեւելեան Ռումէլին, Կրէտէն,
Թեոսլիան, Կարսը, Արտահանը, Պաթմումը, Թունուզը, Կիպրոսը և
չատ ուրիշներ, որոնցմով Թուրքիայէն անջատած եզաւ քսանըջինգ
միլիոն ժողովուրդ, որուն մեծագոյն մասը իսլամ էր :

Կլտոսթօն Մեծ Մարդասպանը անուանեց զայն, Ալպէք Վանտալ՝
Կարմիր Սուլթանը, Անաթօլ Ֆրանս՝ Սարսափի իննիթ Բոնակալը, և
գեռ շատեր՝ Կարմիր Գազանը և Դժիեմ Սուլթանը :

«Եւ սակայն, կ'ըսէ Քիլեառ երեւոյթով չափազանցուած այս
բացատրութիւնները բաւական չեն և կատարելապէս չեն պատկե-
րացներ արհաւիրքը, մարդկային զէմքով այդ հրէշին նկարագիրը,
այնպէս որ, կ'ըսէր վերջերս օսմանցի բարձր քաղաքական մը, անոր
նմանը գոյութիւն չէ ունեցած և հաւանականաբար ապագային երկ-
րորդ մը չպիտի ծնի :

«Ատորական աշխարհակայները, որոնք արձանագրական նկարա-
գրութիւններու մէջ կը պարծենան ըմբոստ ժողովուրդները ջարդել-
նուն և անոնց մարմինն քերթելու մորթիքը գրաւուած քաղաքնե-
ներուն պատերէն կախելնուն վրայ, Ներոն, Կալիկուլա, Թիմուր,
Ճէնիկիլան, կաթոլիկ հաւատաքննիչները և չինական զահիճները,
վերջապէս ո՛չ մէկ մարդասպան հաւատարած է Ապտիւլ Համիտին :»

Մեռցուց իր եղբայրը՝ Սուլթան Մուրատը, սպաննել տուաւ Միթ-
հատ փաշան, որուն կը պարտէր թագաւորական գահը բարձրանալը :

Եւ մէջի մէջ արարներ ջարդեց :

Լիրանանի մէջ՝ տիւրզիններ :

Ասիայի մէջ քիւրտեր, լազեր, չէրքէզներ ջարդեց ու Եւրոպայի մէջ՝ ալպանիացիներ :

Մուսուլի մօտ անմեղ եղիաններ կոտորեց :

Կրէտէի մէջ՝ հելլէններ :

Մակեդոնիայի մէջ՝ պուլիարներ և սերպեր :

Հազարաւոր թուրքեր մեռցուց Վուսիորի մէջ ծովամոյն ընելով, բանտերու մէջ խղզել տալով և աքսորավայրերու մէջ փտտեցնելով :

Տարիներ առաջ օգնելու համար, ծարսն նաւ մը զրկելու ելաւ և հինգ հարիւր ընտիր սպաններ դրաւ Էրթ ու զ ու լ կոչուած փտտած, նաւուն մէջ, բացարձակապէս նպատակ ունենալով զանոնք փձացնել :

Եօթնասունըփնից տարիներ պէտք եղան մեղի Ռուսական պարտքերնիս վճարելու համար, պատերազմի մը հետեանքով, որ Համիտի զիւանագիտական խախտութիւնը երևան բերաւ :

Մարդը ոճիրին դիւանագէտն էր :

33

Ատոնք ինչ են բարոյական այն մեծ դաւաճանութիւններուն քով, որոնց ամբողջական թուումը անկարելի է ընել :

Երբ խաղաղութիւնը սկսած էր քիչ մը տիրապետել թուրքիայի վրայ, իր արիւնի ծարաւ ոգին ամենափոքր առիթներ ստեղծեց 1894—1896 մեթոսաւոր Հայկական ջարդերը կազմակերպելու համար : Մարմիններէ անջատուած զանկերով պարիսպներ շինեց, ու անոնց ոսկորներով քարափններ բարձրացնել տուաւ : Երեք հարիւր հազար հողիներ կախեց, թունաւորեց, մեռցուց, կտոր կտոր ըրաւ : Եւ զեռ արիւնամոլ բորենիի սուր ախորժակը պիտի սկսէր գործել, եթէ քիչ մըն ալ ուշանար սահմանադրութիւնը :

Ատեց ինչ բան որ հայեցի էր, զարկաւ մեռցուց ինչ բան որ հայ էր, չարչարեց ինչ որ հայու մարմին էր : Վատերը կաշառեց, տկարներուն ուժ տուաւ, փառասէրները չքանչանեց : Մէկը վերջապէս՝ որ իբրև չարին հանճարը, բաղդատութիւն չի կրնար վերցնել :

Հայր մը որ իր զաւակները կ'ատէ, եղբայր մը որ իր եղբայրը կը մեռցնէ անոր մէջ իրեն յաջորդը տեսնելով, յիմար մը որ անխո-

հեմ գերուհի մը կը մեռցնէ քնացած միջոցին, մեծութեան, փառքի խենթը, որ կը վախնայ նաև միւսնոյն սենեակին մէջ երկու գիշեր իջարու վրայ պառկելէ, ցաւազար հիւանդը, որ իր ուտելիք կերակուրները շուներու և կատուներու վրայ նախ կը փորձէ, ապահովուելու համար թէ չպիտի թունաւորուի, զառանցական աստիճանի հասնող վախով մը դիւահար, մարդատեսաց, ինքնամոլ և անարեկիչ :

Բիէր Բիչեառ, իր ազատ խորհրդածութիւններէն ետքը կ'առաջարկէ որ կախեն Սուլթան Համիտը Սթամպուլի կամուրջէն : Բայց ես պիտի ուզէի որ ամենամեծ չարչարանքը վճռէին անոր, դժոխքի կրակով այրուելիք այդ սաղայելին :

Գ.

Ապտիւլ Համիտ ծնած է 1842 սեպտեմբեր 22ին : Իր ծննդեան մասին շատ մը արտառոց զրոյցներ կը շրջին : Ծագումին պարագան շատ մութ մնացած է : Պատմութիւններ են, որոնց վաւերականութեան վրայ ո՛չ ոք կրնայ վստահիլ : Ճիշտ ատոր համար է որ չարաղէտ փատիշա՛ը սոսկալի կերպով կ'ատէր այդ «արհամարհական առաւպէլը» : Հալածեց ամէն անոնք որոնք ամենատշխն ազնարկութիւն մը կ'ընէին իր ծննդեան մասին : Այսպէս, 1901 ին էր կարծեմ, զինուորական բժշկական վարժարանին աշակերտներէն տասնըչորս հոգի երգ մը չինսած էին, որուն մէջ յաճախակի կը կրկնուէր Պետրոս բառը, որ անուղղակի կերպով Սուլթանին կ'ակնարկուէր : Անմիջապէս ձերբակալուեցան ու աքսոր զրկուեցան : Մինչև հիմայ անոնց ընտանիքը դեռ կը փնտռէ զաւակներնուն հետքը :

Յոյն զննող միտքին, Փօրժ Տօխիսի ԱՊՏԻԻԼ, ՀԱՄԻՏ՝ ՄՏԵՐԻՄ գիրքէն դեռ պիտի շարունակեմ մէջբերումներ ընել : Հետաքրքրական է ներքին կեանքն ալ ճանչնալ այն մարդուն որուն արտաքինը ա՛ն աւարտափ ցանած է միայն :

«Մեծ ոճրագործ»ին մայրը 1849 ին թոքախտէ մեռաւ, քսանը վեց տարեկան հասակին : Ապտիւլ Մէճիտ ալ թոքախտէ մեռաւ 1861ին, երեսունը ինը տարու եզած միջոցին : Ապտիւլ Համիտ ուրեմն աշխարհ եկաւ երկու թոքախտաւորներու փոխադարձարար հիւանդատ սաղմնաւորումէն : Իսոյց կրցաւ դիմադրել, յաղթել ինքը :

Իր հօրը երեսնիվեր կը պրտար թէ Օսման պէյ անուշով պալատական մանկաւիկին հետ սիրային յարաբերութիւններ կը մշակէր իր մայրը : Որդիական զգացումը ի՛նչ է, չէր գիտեր : Յետոյ աւելի առաջ տանելով իր ապերախտութիւնը, օր մը կ'ըսէր իր մտերմներէն մէկուն որ Վալիտէ Սուլթան Իզզէթ փաշան և Հայրի փաշան իբրև ազգականներ նկատել տուած էր, որպէսզի համարձակօրէն ընդունի անոնց այցելութիւնները :

Իր տղայութենէն լուսաէր, տխուր, տժգոյն եղած է : Մարդ երէ միշտ խուսափած է : Օր մը երբ երկու երիտասարդ իշխանները՝ Ռէշատ

և Քէմալէտօրին՝ առաջինը նորընտիր թագաւորը, Սէնիէն իշխանուհիին հետ վազկէն վազվզելէն յոգներ էին պարտէզին մէջ, և երբ սալօն վերադարձնուն տիվանն բու վրայ յոգնութենէն քուներնին տարեր էր, իրենց եղբայրը՝ Համիտ կամայ մը կը ժտենայ անոնց և վրանուն կը հաւաքէ փառաւորապէս բոլոր սիրուն զարդեղէն առարկաները, ասեղ ժամացոյց և այլն :

Ապտիւլ Համիտի կանխահասօրէն տխրասարուռ տրամադրութիւններուն հետեւանքն էր ասիկա : Ուսումնասիրութեան և մտաւորական աշխատութեան համար, ընդհակառակը, սաստիկ ատելութիւն մը ցոյց կուտար : Որքան Մուրատ խելացի և լուրջ էր, այնքան Ապտիւլ Համիտ անյարմարութիւն ցոյց կուտար գիրի մասին : Դատարարակուած չէ, ուսմունք չունի, ինչպէս գիտէք, և նոյնիսկ պէտք եղած կերպով չճանչնար իր լեզուն :

Փողովրդական պատմութիւն մը կայ : Ապտիւլ Մէճիտ բաղնիք գացեր էր, երբ եկան իրեն իմացնելու թէ մանչ զաւակ մը ունեցեմ է (Ապտիւլ Համիտը) : Վրան դրամ չգտնուելուն նուէր մը չը կրցաւ տալ լուրը բերողին, որուն, սակայն, յայտարարեց թէ նորածինը գա՛նը պիտի ժառանգէ և թէ բալանդակ Թուրքիայի չարիքը պիտի բլլայ :

Աւելորդապաշտութիւններով և ցնդական վնուկութիւններով շաղուռուած տափակ միտք՝ պզտիկուց ցոյց տուաւ անօրինակ կեանքի մը դիւաշունչ հակումները : Տօքթէօր Գափուէնն, Սուլթան Մուրատի անձնական բժիշկը կ'ըսէր կոր որ, «Եթէ Համիտ գա՛նը ելլէ, պզտիկ Ներոն մը պիտի բլլայ» : Այդ պզտիկ Ներոնը չարիքի ու սարսափի սահմանները անցուց և աշխարհիս ամենէն ահազդեցիկ, վայրագ բռնակալ թագաւորը եղաւ : Ամենէն ազգայնական խոստումները ընելէն ետքը, երբ գահին վրայ բարձրացաւ, ա՛լ սկսաւ չարչարել ու կաշկանդել ամէն անոնք որոնք աղատական թելադրութիւններով ապրած էին : Երկար զի պալատը դարձուց տեսակ մը գողերու, մարդասպաններու, կաշառակերներու որջ, որուն վրայ կ'իշխէր իբրև լիազօր վարիչը : Մուրատ Ե .ը մեռցնել ուզեց անոր համար որ Շէրիի օրէնքով երկու խալիֆա պէտք չէ՛ր գոյութիւն ունենար միևնոյն ժամանակ : Գաղտնի փողովներով, սճրապարտ իր բոլոր արբանեակ-

ներովը վերջապէս կրցեր էր առտու մը կանուխ հարիւր մէկ թնդա-
նօթի հարուածները զոռացնել տալ, օրուան սուլթանին գահընկէ-
ցութիւնը և իր բարձրացումը ազգարարող :

Թուրքիայի գահը բռնաբարելով գրաւէլէն ետքը, իր նշանաւոր
խաթիթը զրկեց Մեծ Եպարքոսին, իր առաջիկային ընելիք գործե-
րուն, դիտաւորութիւններուն մէկ տեսութիւնը, զոր ամէն նոր սուլ-
թան պարտաւոր է ընելու :

Կարգացէ՛ք Ապտուլ Համիտ Բ. ի այդ խաթիթը և դու՛ք վճռե-
ցէք թէ ո՛րքան խղճմտութիւնով կրցեր է խոստմնապահ ըլլալ : Այդ
խաթիթը հիւմայունը ծայրէ ի ծայր սուտ, կեղծիք, պոռոտախօսու-
թիւնն և հայնդութիւն է, ճշմարտութեան դէմ :

«Իմ սիրելի վէզիրս,

«Մեր ամենասիրելի եղբայրը — կը գրէ ան, առաջին
բառերէն իսկ կեղծելով, — Սուլթան Մուրատ Ե. զ Նախախ-
նամութեան կամքով Տէրութեան և Խալիֆայութեան ղէկը
ձգած ըլլալով, Մեր հռչակաւոր նախնիքներուն գահին վրայ
Մենք բարձրացանք, Օսմանեան օրէնքին համաձայն :

«Ձեր ծանօթ և ապացուցուած հայրենասիրութեան, տէ-
րութեան մեծ շահերուն մասին Ձեր ցոյց տուած իմաստու-
թեանը մասին տեղեակ ըլլալով, Մեծ Եպարքոսութեան և
Նախարարներու ժողովին նախագահութեան բարձր պաշտօն-
ներուն վրայ Մենք ձեզ կը հաստատենք : Բոլոր Նախա-
րարները և բոլոր Պաշտօնատարները իրենց այսօրուան պաշ-
տօնին մէջ կը կեցնենք հաւասարապէս : Բարձրեալին օգ-
նութեան և ձեռնտուութեան վրայ անասնման վտա-
հութիւն մը ունինք, ամէն տան և ամէն պարագայի
մէջ : Ուրիշ մտածում և ուրիշ փափաք չունիմ, միայն ամբա-
պնդել այն հիմերը որոնց վրայ Մեր Կայսրութեան մեծու-
թիւնը և փառքը կը հանդչին և Մեր բոլոր հպատակներուն,
առանց բացառութեան, ազատութեան, հանգստութեան, և
արգարութեան բարիքները ապահովել : Հաստատ յոյսը և հա-
մուզումը ունինք թէ Մեր բոլոր նախարարները ու մեր
Կայսրութեան ամէն պաշտօնեաները իրենց կարգին չպիտի

թերանան օգնելու այդ նպատակին, Մեր օրինակին հետեւելով :

«Մեր Կայսրութիւնը այսօր փճացնող կացութեան ծա-
գունները և պատճառները, որոնք տարբեր ձևերու տակ կը
յայտնուին, բազմաթիւ են : Բայց ո՛ր կողմէն ալ որ դիտուին,
մէ՛կ կէտի վրայ կը կեդրոնանան. անկատար գործադրութիւնը
այն օրէնքներուն որոնք Շէրիի բարձր պատուէրներէն կը ծնին .
մեր Կայսրութեան զօրութեան հիմնական գետինը և այն
կամայականութիւնը զոր ամէն մարդ իբրև օրէնք ընդունած
է, գործերը առաջնորդած միջոցին :

«Արդարև, եթէ մեր երկիրին վարչութիւնը և տնտեսու-
թիւնը այսքան անկանոն ձև մը առած է, եթէ մեր վարկին
մասին հանրային կարծիքը արհամարհական է, եթէ տակաւին
դատարանները մասնաւորներու իրաւունքները ապահովելու
չափ առաջ չեն գացած, եթէ կարելի եղած չէ դեռ օգտուիլ
այն նիւթակոն աղբիւրներէն, զորս ամէն մարդ կը հաւատալ
թէ ունինք, ճարտարապետական, վաճառականանան, երկրա-
գործական, մէկ խօսքով բարօրութեան և ընդհանուր բարգա-
ւաճութեան բեղուն աղբիւրները, եթէ վերջապէս բոլոր այն
միջոցները, ^{պէս} զորս գործածուած են մինչև այսօր երկիրին շա-
հուն, և մեր հպատակներուն, առանց բացառութեան, անհատա-
կան ազատութեան բարիքները ապահովելու համար, այնքան
տեսած չեն, հակառակ լուրջ ջանքերու, ժողովրդական փո-
փոխումներով և պէսպիսութիւններով, այս ամէնը մէ՛կ պատ-
ճառի մը վերագրուելու է. օրէնքները կանոնաւորապէս չը
գործադրուիլը :

«Անուամիկ ուր պէտք էր որ դրուէր մէկնակէտը՝ այն
միջոցներուն զորս փութալու է որդեգրել, վստահութիւն ներ-
չընչող հիմերու վրայ հանդչեցնելու համար երկիրին օրէնքները
և կանոնները :

«Ասոր համար, պէ՛տք է հաստատել Ընդհանուր Ժողով
մը որուն գործերը վստահութիւն ներշնչեն հանրութեան, և
որոնք Կայսրութեան ժողովուրդներուն բարեբրուն ու ըն-
դունակութիւններուն յարմարին ներդաշնակօրէն: Այս Ժողովը

պաշտօն պիտի ունենայ գոյութիւն ունեցող օրէնքներուն ,
ու Շէքի տրամադրութիւններուն պարտադրած պատուէր-
ներուն հաւատարիմ գործադրութեան վրայ խստօրէն հակելջ
երկիրին և ազգութեան իրական , օրինաւոր պէտքերուն հա-
մաձայն , և կայսրութեան ելեմուտքին զուգակիւրը քննել :

«Նախարարներու ժողովը պարտաւոր է այս կարեւոր
խնդիրին խորունկ ուսումնասիրութիւնովը զբաղիլ և մեղի
ներկայացնել իր քննութիւններուն արդիւնքը :

«Օրէնքներու և կանոններու գործադրութեան մէկ ու-
րիշ արգելքն ալ է այն դիւրութիւնը , որով հանրային պաշ-
տօնները կը յանձնուին անվարժ ձեռքերու , և այն պարա-
զան թէ պաշտօնեաները փոփոխութեան ենթակայ են յաճախ ,
առանց օրինական փաստերով արդարանալու , ինչ որ ծանր
անպատեհութիւններու կ'ենթարկէ թէ՛ կայսրութիւնը և թէ՛
գործերը : Ասկից ետքը , ամէն հանրային իշխանութիւն և պաշ-
տօն պիտի կազմեն մասնաւոր ասպարէզ մը : Տէրութեան գոր-
ծերու մէջ աշխատցնել կարող և ձեռնաս անձեր . առանց
պատճառի ո՛չ մէկ հրաժարեցուցում և փոխանակութիւն
թողատրել . ամէն կարգի պաշտօնատարներու ատիճանական
պատասխանատուութիւն մը հիմնել , իրենց վերաբերող խնդիր-
ներուն մէջ , ահաւասիկ այն անպիտիս օրէնքը զոր պէտք է
որդեգրել :

«Եւրոպական ազգութիւններու նիւթական և բարոյական
յաջողութիւնները դիտութիւններու և կրթութեան ծաւալումին
կը պարտին : Արդ , Մեր հպատակները , ուրախ ենք հաստատե-
լու , իրենց իմացականութիւնովը և իրենց բնական տրամա-
դրութիւններովը , յաջողութեան համար մասնաւոր հակումներ
ունին : Եւ որովհետեւ կրթութեան ծաւալումը մեզի համար
ամենէն արագ և ստիպողական խնդիրն է , անցապաղ պիտի
ջանանք այդ կարեւոր արդիւնքին հասնիլ , հաշուեցոյցի
ծախքերուն գումարը բաւարար համեմատութիւններու հաս-
ցնել , կարելիութեան սահմանին մէջ :

«Ասկէ զատ , պէտք է անմիջապէս գաւառներու վար-

չական , ելեմուական և դատական բարենորոգումին ձեռնար-
կել , որպէսզի հոն ալ կանոնաւոր վիճակ մը ստեղծուի , հա-
մաձայն այն հիմնուն՝ զորս պիտի ընդունինք կեդրոնական
կազմակերպութեան համար :

«Չարամիտ մարդերու թելադրութեան վրայ Պոսնա Հէր-
սէքի մէջ անցեալ տարի պայթող խռովութիւններուն եկաւ
միացաւ Սերպիայի ապստամբութիւնը : Նկատելով որ սաղին
անդին թափուած արիւնները միևնոյն հայրենիքին զաւակնե-
րունն են , խորապէս զգածուած ենք իրերու այս վիճակին
չարունակութենէն : Ուրեմն ամէն զօրաւոր միջոց գոր-
ծադրուելու է , որպէս զի այս ցաւալի կացութիւնը վերջ
մը գտնէ :

«Բարեկամ Տէրութիւնն ըլլալ հետ կնքուած դաշնագիր-
ները կը վաւերացնենք , և զանոնք կէտ առ կէտ գործադրե-
լով , պիտի ջանանք ամրացնել այդ Տէրութիւններուն հետ մեր
ունեցած բարեկամական կապերը :

«Ասոնք են վերջի վերայ Մեր իղձերը , դիտաւորութիւն-
ները :

«Թո՛ղ Ամենակարողը հաճի յաջողութիւնով պսակել մեր
ջանքերը :

«Տրուեցաւ 23 Շապան . 1293 (10 սեպտ մերի 1876
կիրակի օրը)» :

Այս պատմական համակը թարգմանեցի հայ եղբայրներուս
բոլորին ալ հասկցնել տալու համար թէ այն մարդը որ եր-
սուն երեք տարիներ մեր Հայրենիքը կաշկանդեց , քարու-
քանդ ըրաւ , այս մէֆիսթոֆէլեան դիմակովը արքայական
բեմը ելաւ :

Դո՛ւք ամէնքդ ալ որ մեասուած էք այս անօրինակ յիմա-
րէն , դո՛ւք որ այս չարագործին ամենավատթար արարքներուն
հանդիսատես եղեր էք , միացէ՛ք ու թուքէ՛ք անոր երեսին : Չեր
հաւաքական ատելութիւնը և արհամարհանքը թուքէ՛ք անոր երե-

2574-81

սին: Եւ ձգեցէ՛ք որ շանսատակ ըլլայ, ձեր բունցքին և ձեր ոտքին տակ տապալի, քայքայուի, բլբլտուի: Դուք որ, սիրելի՛ հայրենակիցներս, շիթածար եղած էք անոր վատութիւններէն, թողէ՛ք որ ձեր հայհոյանքին և ձեր մոլուցքին խարոյկին վրայ այրի աս մարդը, վառի՛, ածխանա՛յ, փռչիի վերածուի, ու այդ փռչին տարէք իր սիրելիներուն արիւնովը շողեցէ՛ք և կոթողներ կանգնեցէ՛ք, դարերուն և յաւիտենականութեան ցոյց տալու համար տամբրիններորդ դարուն ոճրազեղ, դիւային, արիւնահոս, նորորինակ ցաւագարը:

Դ.

Միթ՛հատ փաշան ի՛նչպէս պաշտօնանկ եղաւ, զիտէ՛ք: Սահմանադրութեան հռչակումէն ի վեր թերթերը ամէ՛ն մանրամանութիւն տուին այդ առիթով:

Համիտ վախնալով որ երկու կայսրեր գահընկէց ընող Միթ՛հատը կրնայ զինքն ալ օր մը գահավիժել տալ, քանի մը ամիսներ ելլորդի իր պարխապին ետին խորհելէ ետքը և քաջալերուած մանաւանդ ռուսական հարքներէն, կ'աքսորէ զայն:

Ո՛չ ոք կրնայ հակառակ խօսիլ: Ան պաշարուած է անաւոր և կուրօրէն գործող բանակով մը և նախարարական «էվլէթ էֆէնտիմ»՝ թարախալից շրջանակով մը: Գերեզմանի հօտը կը սիրէ, մութին մէջ կը շրջագայի, իր երեւակայութիւնը մահատիւու ջղջիկներ միայն կ'արտաղբէ: Ժողովրդական ըլլալու ճիգեր կ'ընէ, բայց չի յաջողիր. իր ոճիրները խաւարին մէջ կը գործէ, հետեւաբար կը կարծէ թէ իրմէ զատ ո՛չ ոք զիտէ: Երկիրին բոլոր չար տարբերը ելտորդի մէջ հաւաքելով, պատգամներ կ'որոտայ, Միթ՛հատի սահմանադրութիւնը խորտակելով ալ իր խռէալին հասած կը նկատէ ինքզինքը: Վայրի գազանը իր ստամոքսը լեցուցած է:

Մամուլը, ա՛խ, մամուլը ինչէր չէ քաշած անոր ձեռքէն: Բառեր կային, որոնք եթէ գործածուէին, մահը, աքսորը, բանտը անխուսափելի էին:

Թրքական գրաքննութիւնը առասպելական պատմութիւն մը պիտի դառնայ մեր ապագայ սերունդին համար:

Համբաւատենչ ալ էր դժոխքին այդ սարսափելի զետպանը: Չգոհանալով երկիրին մամուլէն 1886ին գաղափար մը կը յղանայ. ազգային մեծ օրաթերթ մը հիմնել, թուրքերէն, ֆրանսերէն և անգլիերէն լեզուներով, թերթ մը որ Թուրքիայի Թայմզը պիտի ըլլար: Էպիւլ Հիւտա, Օսման պէյ, Ռադըպ պէյ (այն ատեն պէյեր) և Վայս պէյ և քանի մը ուրիշներ մասնաւոր կերպով կ'ուսումնասիրեն այդ թերթին կանոնադրները: Ատոնցմէ սակայն մէկը, անունը չեմ գիտեր, բոսած է իր ընկերներէն մէկուն. «Երեք բան կա-

րևոր է յաջողցնելու համար. Ա. մէկ միլիոն տաճկական ոսկի, Բ. 150 տարիի պայմանաժամ մը, Գ. երկիրին համար սահմանադրութիւն մը:

Սուլթան Համիտ իրապէս հասկցաւ թէ իր սուլթարիւր և զաւսանցական ըզձանքը ծիծաղելի էին, քանի որ չէր կրնար Թայմը մը հրատարակուել խմբագրուել ա՛յն երկիրին մէջ ուր ազատութիւն և հաւատարմութիւն չէր տիրեր:

«Ապտիւլ Ազիզը ճանչնալու համար Լրեք ամիս պէտք եղաւ, Ապտիւլ Համիտը դատելու համար՝ երեք ժամ միայն» կ'ըսէր օր մը իր բարեկամին՝ Աքիֆ փաշայի, նախկին Մեծ եպարքոս Մէհմէտ Ռիշաֆի փաշա, Սուլթանին հետ ունեցած սուսջին այցելութեան ակնարկելով: Այդ տեսակցութենէն ետքը Ռիշաֆի՝ ա՛յնքան տարօրինապէս ազդուած էր որ իրեն ընկերացող նշանաւոր Մահմուտ ձէլալէտին փաշայի ըսաւ. «Մեր նոր տէրը երեւակայելի ամէն թերութիւններն ալ ունի. յանձնապատասանութիւնը մանաւանդ. բանէ մը տեղեկութիւն չունի և կը կարծէ թէ ամէն բան զիտէ:» Եւ Մեծ եպարքոսը տիրութեան և ցաւի արտայայտութիւնով մը աւելցուց.

— Հալթ ի թ ա ի թ:

Ամենէն աճարկու սխալը գործած էին՝ Համիտը Օսմաններու փառայեղ գահին վրայ բարձրացնելով:

Եսասէր ու տխուր՝ Սուլթան Համիտ՝ կը կարծէր թէ կեանքը արիւնին մէջ կը կայանայ: Արիւն: «Իրիկունը, կը պատմէ իր սենեկապետներէն մէկը, քնանալէ առաջ ընթերցումներ ընել կուտար: Իր սիրած գիրքերը անո՛նք էին, որոնց մէջ սպաննութիւն և գլխատու մի պատմութիւններ կային: Ոճիրին գաղափարը կ'արգիլէր զինքը քնանալէ, մինչև որ համէր շվերջապէս ա՛յն հաստածը սրուն մէջ գործադրութեան կը դրուի ոճիրը, արիւն կը հոսի, ա՛յն ատեն էր որ կրնար հանդարտօրէն քնանալ»:

Իր նկարագիրը միշտ անգութ էր: Նէպի աղա երբ Թայֆաի մէջ ճարպոտ չուաններով կը գլխատէր Միտմաթ և Մահմուտ ձէլալէտոյն փաշաները, Սուլթանը կ'ուզէր տեսնել իր զոհերուն գլուխները, և հրամայեց որ զմուտելով Պոլիս բերուին:

Ո՛չ մէկ բանի կը հաւատար: Ո՛չ մէկուն վրայ վստահութիւն ունէր: Ապտիւլ Համիտ Միթհատ և Մահմուտ ձէլալէտոյն փաշաներուն զլուխները Պոլիս բերել տալով ապահովուել կ'ուզէր, վրստահիլ կ'ուզէր որ իրապէս մեռած են իր թշնամիները:

Փատիշահին վախը երբ մն խելագարութեան կը մօտենար: Քատրի փաշային յանցանքներուն ներած՝ և Ազրիանապոլիսի մէջ վալի անուանած էր տաւն մը: Քանի մը տարի վերջը մեռաւ: Պոլիս պիտի բերուէր իր մարմինը. դադարը, որ ճամբայ էր ելեր, յանկարծ ա կը դարձուի Սուլթանին կողմէ, որ կը կասկածէր Քատրի փաշային մահուանը վրայ, և կ'ենթադրէր թէ մասնաւոր խող մըն է ասիկա, իր կեանքին դէմ լարուած:

Իր բարկութիւնը անարեկիչ բան մը ունէր: Հետը չէր կրնար խօսուել: Շուրջը, ձեռքին տակ ի՛նչ սուարկայ որ գտնէր կ'իջեցնէր խօսակիրցին գլխուն, եթէ շիղերուն դպելիք իրողութեան մը դէմ գտնուէր: Անգամ մը կաղամարը նետեց Քիւշիւք Սայիտ փաշայի գլխուն, և անգամ մըն ալ եգիպտական խնդիրին առիթով, ռեվօլվէրին ծայրը ցոյց տուաւ նորէն անոր, որ այդ միջոցին պալատին առաջին քարտուղարն էր: Իր սենեկապետները և անձնական քարտուղարները ինչէր չեն քաշած անոր ձեռքէն:

Ու բոլոր այս բորբոսած մոլութիւնները և ցաւագարութիւնները ծածկելու համար մայրաքաղաքիս և Եւրոպայի մէջ ահագին քանակութիւնով ոսկիներ անձրեւել տուած է: Քաղաքագէտներ, դիւանագէտներ վարձած է: Սայիտ փաշա հաշուած է թէ ինչէր բաժներ է Սուլթանը Հայկական Չարդին մասին նպաստաւոր գրել տալու համար:

640 հատ շքանշաններ և երկու հարիւր երեսուներինոց հողար տաճկական ոսկի: Այդ միջոցին նոյնիսկ համարձակած է Թայմըր վարձել: Պերլինի դեպքամախորհուրդի բացումի միջոցին ալ այս գաղափար չարագործը համարձակութիւնը ունեցեր է Սալֆէթ փաշայի ականջէն վար բսելու:

— «Մէկ միլիոն տաճկական ոսկիով կրնայինք Պիզմարքի բերանը գոցել . . . »:

Աշխարհիս բոլո՛ր մեծ ոճրագործներու և յանցաւորներու թերութիւններովը, վատութիւններովը շագուտած այս մեծաքիթ, ազեղ,

ծերացած չար դեւը, Երլտըզի այս կամաւոր բարբարոս աքսորականը, աշխարհիս վրայ իրմէ զատ մէկը չունէր, որուն վրայ խորհէր :

Երկու մտածում ունէր սակայն, երկու զբաղումներ :

Իր անձը պահպանել և կայսրութիւնը փճացնել :

Յառաջդիմութեան և դատարարականութեան թշնամի, կը սոսկար ելեքտրականութենէն և թռչող առարկաներէն :

Ի՛նք է ճակատագիրին հրամանատարը, միւսլիւմաններու խորթ մարդարէն, ՚ին թիւրքերուն ՚ին թիւրքը, ցնդած, ծթոած հիւանդ մարդը :

Ապտիւլ Համիտ թութակներ շա՛տ ունէր իր պալատին մէջ : Բայց թռչնասէր ըլլալէ առաջ Սուլթան էր ան :

Անգամ մը երբ իր սենեակը չեմ գիտեր ինչո՛վ զբաղած էր, իր ամենէն շատ սիրած թութակներէն մէկը սկսաւ ձայնել .

— Ծափէր աղա՛, Ծափէր աղա՛ :

Ծափէր՝ թագաւորին ներքինին էր : Կարծելով լսել իր տիրոջը ձայնը, — թութակը ա՛յնքան հարազատօրէն կեղծած էր, — Ծափէր կը փութայ Սուլթանին սենեակը դալ :

Այս վերջինը բարկացաւ, դողաց իր յուզումէն : Ու թութակին երկու սրունքներէն բռնելով անջատեց զանոնք և պատուհանէն վար նետեց գոռալով . — «Այս պալատին մէջ մէ՛կ ձայն միայն կրնայ հրամայել :

Ահաւասիկ այս անորակելի մեծամտութիւնով փքացած աններելի բառերը կրնա՛ն պատկերացել, դէմքը ու հոգին այն տարտարոսային գիշակերին, որ ամբողջ երեսուն և աւելի տարիներ իր կայսրութեան վրայ թառած, իր աղտոտ ու դիւխայոյ մեծ ունչքով և իր արունաթաթախ մազիւններով բրցուց, քայքայեց, բղքտեց Օսմանեան երկիրին ամենէն գեղեցիկ տարրերը :

Բառերը, ածականները չեն կրնար ամենաուշին դադարաւոր մը տալ այս մոլեռանդ անկրօնին վրայ : Բոլոր տխուր տխորանները, բառաբաններու ամենէն աղտոտ, զազրելի որակականները գործածուած են աս կամ ան չարագործին համար, որ գոյութիւն ունեցած է աշխարհիս ստեղծումէն ի վեր : Պէտք է ստեղծել, երեւակայութեան և գիտութեան ուժով, պէտք է կերտել նոր բառեր, նոր ածականներ աս մարդկային շնագայլը պատկերացնելու համար :

Անօգուտ է սակայն : Ո՛չ մէկ ուղեղ այնքան չար է, ու չար եղած է, յղանալու համար թունալից, մահարոյր անուն մը, որքան ինք, մեռելներուն Իշխանը, իրեն տուած է անաւն մը որ կը բաւէ դարերուն պատմելու իր հիւանդ և սև նկարագիրին վատախտարակ հոգեբանութիւնը :

ՀԱՄԻՐՏ : ԱՊՏԻԻԼ ՀԱՄԻՐՏ :

Արդէն ասիկա կը բաւէ : Ստեղծագործ ուժը կանգ կ'առնէ այս դիւտին առջև, ամէն բան է, ամէն նշանակութիւն ունի այդ միակ բառը . ՀԱՄԻՐՏ :

Ու խորհիլ թէ այս ահաւոր դաւաճանը որ առաջին սահմանադրութիւնը իր ապիրատ ձեռքերովը բռնաբարեց, սպաննեց, անհետացուց, դեռ իր զահին վրայ նստած՝ կ'ապրէր ինը ամիսէ ի վեր :

Այն օրը որ վերջին սահմանադրութիւնը հռչակուեցաւ, Օսմանեան Քովթէին միակ ու առաջին գործը ըլլալու էր տապալել ամենէն մեծը լրտեսներուն, ամենէն առեւիյն հայակերներուն, ամենէն սատկելիքը մահուան դատապարտուելիքներուն : Բայց չէրին, անշուշտ պատճառ մը կար, որ մեղի անծանօթ կը մնայ : Նոր ուժ-ժիւղ միջոցին իսկ դեռ որը մըն էր Երլտըզը, որը մը գողերու, աւազակներու, մարդասպաններու, լրտեսներու : Դեռ ազդեցութիւն կրնար կօր բանեցնել :

Երբ ինը կանոնաւոր և հանդարտ ամիսներ, օսմանցիներու միտքերը խաղաղած կը պատրաստուէինք յառաջդիմութեան լայն ու լուսաւէտ ճամբուն մէջ մտնելու, և ահա Արիւնոտ թաթը որ քիչ մը

ասեն կծկուած էր, մէջտեղ ելլելու ճիգեր կ'ընէ, ոսկիին արկղները կը պարպէ, դիւրանաւան զինուորները կը կաշառէ, ազէտ և կրծանամու հոճաները կը շահագործէ, դա՛րձեալ մեթոտաւոր կերպով ու կամաց կամաց հաստատելու համար հին բռնակալութիւնը:

Իբրև եղեւնազորութիւն և շարի հանձար՝ Սուլթան Համմուտի-նը անեղ է, սարսափելի կերպով անապառ: Եւրիպիի պատրուակով իր անպարտելի ուղին՝ կը տենչար նորէն Թուրքիան մեծ քառսի մը վերածել: Մարտ Յ1 ի դէպքը միտքերնուս չէ ելած դեռ:

Բումէլիի կողմը, սակայն, սահմանադրութեան վրայ կը հակեր էնովէր և Նիսադիներու դիւցազնութիւնը: Անմըջապէս հասան և ամբողջ քաղաքը սլաշարեցին քանի մը օրուան մէջ:

Զրոյցներ, Զրոյցներ:

Քանի մը գիշերներ անքուն կծկուած եմ պատուհանիս ետին, երանօրէն լսելու համար հարիւր մէկ թնդանօղի այն մահազանգը՝ որ Համմուտի սատակումին երջանիկ լուրը պիտի տարածէր:

Յաջորդ օրը ուրիշ զրոյցներ: Իբրև թէ Ռումէլիի բանակը հաշտուած է Երլարդի մահամբրձին հետ, իբրև թէ օտար տէրութիւնները միջամտած են, իբրև թէ...

Ռւրեհն նորէն «Փատիշտըմ չօղ եաշա...»

Մ, ատիկա անտանելի էր:

Շարաթ առտու կանուխ եւրոպական ժամը հինգուկէսին արթնցայ յանկարծ: Հրացանաձգութիւն, ահուկի տեսակէն: Նախորդ օրուրնէ զրոյց կը չըլէր թէ այս մէկ քանի օրուան մէջ անպատճառ Սուլթանը գահընկէց պիտի ընէին:

Հրացանաձգութիւնը միշտ կը շարունակուէր: Յախնալ սկսայ. շիշեցի ու բրաթ իրիկուն, մոկեանդ թուրք զինովի մը բացարձակօրէն սպառնական յայտարարութիւնը. կառքի մը մէջ մարդը բողմած կ'ազաղակէր: — Խերերնիդ պիտի անիծենք, կեալուրնն'ր, ո՛չ մէկը ողջ պիտի ձգենք:

Յետոյ երկու ուրիշ սինլքորներ, պատուհանիս տակ կը խօսակցելին նոյն ժամուն. սենեակիս մէջ լոյս չգտնուելով կրցայ աներկիւղ լսել իրենց եղեռնական խօսակցութիւնը. — Նշանը արուելուն մենք աս կողմէն սկսինք...

Յիշեցի նաև Եւրիպիի պատրուակով զրահաւորուած անշահ գործերուն հրացանաձգութիւնը, ապիկար ըմբռնուածով մը տեղի ունեցած:

Երբ դուրսը կը դիտէի, տեսայ խուճը մը մարդիկ որոնք կը փախչէին սարսափահար:

Ջարդի մը սկզբնաւորութիւնը թերևս, խորհեցայ: Գիշերապահները բիրերնին իրենց անութին տակ առած, քանի մը անցորդներ ալ, քահանայ մը, ամէնքն ալ փողոցէն վար կը խուժէին արագօրէն, դէմքերնին աժգունած:

Հազիւ երկու վայրկեան սպասեցի պատուհանը, յանկարծ Բումէլիի որսորդ խուճըր անցաւ շրտակէն, արեկնուն ձայնը իսկ չը հանելով, կանոնաւոր և փոշեթաթախ: Հրացանաձգութիւն յաջորդեց թնդանօթի դուռմները: Առաջին պատեհութիւնով՝ ուրախութիւնս անսահման եղաւ:

Փրկուած էինք:

Սուլթանին գահընկէցութիւնը աւետող մահազանգը կարծեցի, մինչդեռ երկու բանակ, սահմանադրականն ու համխտեանը զիւրար կը մահացնեն եղեր: Թաշ Գշլայի, Մաշքայի, Թուի Գշլայի վարձուած զինուորները նախապէս համամտութիւն ցոյց տուեր են ու սկսած են վատօրէն կրակ ընել, յետոյ հաշտութեան ձերմակ դրօշը պարզած են նորէն, քիչ ետքը դարձեալ հրացանաձգութեան սկսելու համար:

Սելանիկեան բանակին ամենի ուժին առջև ընկրկած են շուտով: Վատեր, որոնք դրամին համար հայրենիքնին կը ծախեն, վատեր որոնք անձնատուր կ'ըլլան ա՛յնքան կատակերգական եղանակով մը: Վատութիւն՝ վատութեան մէջ:

Մահմուտ Եէվըթի փաշայի հզօր բանակը յաղթանակը տարաւ: Ապրի'ն, յաւէ'տ ապրի'ն: Ըշմարիտ հայրենասէրները ասո'նք են ահա: Իրենց ընտանիքը ձգած՝ եկած են սահմանադրութիւնը վտանգել ու զոհները պատժելու: Շատեր իրենց կնոջմէն պատուէր առած են պարտութեան պարագային ետ չդառնալ: Առնավուաներ եկած են, ինկած սուլթանին զլուխը տանելու:

— Մօռէ պիզ պաշ իսթէրիզ, կ'ըսեն:

— Հայրս ըսաւ ինձի որ, կը պատմէ ուրիշ մը, մինչև որ Հա-

միտի ականջէն կտոր մը չի տանիմ, տունէն ներս չպիտի ընդունուիմ :
Ամէն զինուոր միեւնոյն նպատակով ճամբայ ելած է : Անոնք
ամէնքն ալ գաղտփարային բարձր թեղադրութիւններով մեկնած են
Սելանիկէն :

Քանի մը մանրավէպեր կ'ապացուցանեն անոնց ոգիին անկեղ-
ծութիւնը :

Սելանիկեան զինուոր մը քիւրտի մը հետ կը խօսակցի :

— Օղլում, կ'ըսէ անոր իր սպան ստիկա տեսնելով, ձգէ՛ ատ
մարդուն օձիքը :

— Բարեկամս է . . .

— Բարեկամ . . . հեռացի՛ր կ'ըսեմ այս մարդոց քովէն որոնք
Պոլիսի օդը ծծած և պոլսոյ ջուրը խմած են :

Զինուորը կը հնազանդի, քիչ մը անդին յարձակելու համար քիւր-
տի մը վրայ, որ փաթթոցը գրպանը դնելու աճապարանքին մէջ նըշ-
մարուած էր :

— Սարըխդ փաթտէ՛ և Սուլթան Ահմէտ իգնա, կ'ըսէ անոր,
հեղնախառն ատելութիւնով մը, և հրացանին բունովը կը հարուածէ
կասկածելի քիւրտը :

Յաջորդ օրը Թահիր փաշան կ'անցընեն. խեղկատակ մարդուն
երեսը ծածկուած է թուքով . առանց վերարկուի բռնած բերած են,
որովհետև փախչելու պատրաստութիւններ կը տեսնէ եղեր : Աս ան
արարածն է որ սահմանադրութիւնն հռչակուած օրն իսկ, զինքը . . .
չխորհաւորող բարեկամներէս մէկուն ըսած է :

— Երանի թէ մեռնէի և չտեսնէի այս բանը :

Այդ միջոցին պալար մը հանած էր իր մարմինին վրայ :
Ազատութիւնը չտեսնելու համար՝ մեռնի՛ր ուղել : Իբրև թէ քայքա-
յումը ըլլար Թուրքիային : Բայց այս բորբոսած թշուառականները
Ազատութիւնը, Հաւասարութիւնը, Եղբայրութիւնը կործանում կը
հասկնան :

Կաթնավաճառնիս է որ իր Ֆէսը ձեռքը առնելով և տխու-
թեան անաղբեցիկ նոպայի մը մէջ կը պոսայ մեր երեսին իսկ, շնա-
կան անտարբերութիւնով մը .

— Տ ու ն ե ա յ պ ա թ ր ե օ ր , գ ա ր տ ա շ . . .

Ես ազնիւ կը գտնուիմ զինքը Սելանիկեան զինուորի մը չնեղ-
կայացնելով : Երեւակայեցէ՛ք ասանկներուն յուսահատութիւնը : Աշ-
խարհ կը կործանի, անոր համար որ Թուրքիան փրկելու համար ա-
հագին զօրաբանակ մը յանձն առեր է Բուսնիէն հոս գալ : Աշ-
խարհ կը կործանի, անոր համար որ նոր Թուրքիան պիտի վերածնի
երեսուներեք տարիներու անաւոր բռնակալութեան մը աւերակնե-
րուն, մոխիրներուն մէջէն : Աշխարհ կը կործանի, անոր համար որ կը
զգան թէ վատերուն, աւազակներուն, գողերուն, լրտեսներուն վերջ-
նական սատակումի շեփորը հնչած է :

Ու խորհիլ որ եթէ օր մը յետաձգուած ըլլար ազատարար բա-
նակին երջանկաւեղ մուտքը, շաբաթ առտու անուելի կոտորածը պի-
տի սկսի եղեր, անխնայ, անխտիր սրբելու համար Պոլիսի բնակչու-
թիւնը : Երկու կողմէ պիտի ըլլար կոտորածը, ատոր տարակոյս չիկայ,
բայց ի՛նչ օգուտ . . . (Արիւնով ձեռք բերուած գահը, Ապտիւլ Համիտ
արիւնով կ'ուզէր թողուլ . . .) : Երլտղի կամարիլլային կարգադրու-
թիւնովը, օտար միջամտութիւն հրաւիրելու համար անշուշտ, խուժանը
և հակասահմանադրական բանակը զինուած էին, շաբաթ օր անեղ
Բարձակումը սկսելու համար :

Կեանքերնիս վստահօրէն Սելանիկեան հիանալի զինուորներուն
կը պարտինք :

Շարաթ առտու երբ երկու բանակներուն միջև տեղի կ'ունենար
արիւնալի կռիւը, նշմարեցի օդապարիկ մը որ առտուան կապոյտ
տարտամութիւններուն մէջէն, ետեէն բարակ նուրբ մուխի ծուէն մը
ձգած կը յառաջանար : Իխտակը փնտուելս և օդապարիկին անհետա-
նալը մէկ եղաւ :

Արդեօք ո՞ճիրի և արհաւիրքի անխոնջ ու համծարեղ դեւը կը փախ-
չէր խորհեցայ, խնդալսով զինքը հալածողներուն քիթին, արիւնի լի-
ձերուն վրայէն սաւառնելով :

Բայց շուտով հմայաթափութիւնս փարատեցաւ, երբոր իմացայ
թէ Սելանիկեան բանակին կողմէ մասնաւոր նշան մըն է եղեր ան,
թնդանօթ և զինուոր խնդրելու համար՝ իր բնկերներէն :

հրատ

է.

Ի՞նչ պիտի բլլայ այդ վեհափառ դահճապետին ապագան :

Այն չարչարանքները, զորս այնքան վայրագօրէն կը շռայլուէին խեղճ օսմանցիներուս, Ազատարար բանակը թող փորձէ՛ անոր վրայ : Իր հպատակներուն կրած այն ճիւղային տանջանքները թող կրէ՛ քանի մը ամիսներ : Իր երկիրը սպանդանոց մը դարձնող այդ դարհուբելի մտազորքը թո՛ղ իր մարթին վրայ զգայ կարմրած երկաթի մը բոցեղէն համբոյրը : Ու ինք որ «գիշերները աստեղագէտ էպիւլ չիւտայի թեւ մտած կը բարձրանար Երլարդի աշտարակն ի վեր, թագակիր վարձ՛ղ՝ գայլի պէս կլափը լուսինին անկած՝ ունալու համար գոնարանական էզանը, և ոնդունքը ուսեցնելով հաուրտալու համար Վոսփորէն հասած օդը, Ժէճն-Թիւրք, հայ, կրէտացի, մուկեղանացի դիակներու հօտը», թող իր սակորներուն ճարճատիւնը և արիւնին թունաւորուիլը զգայ :

Մանակացած ոճրագործին օրերը համրուած են : «Շէրիֆներու անէճքը, թուրք նահատակուած զաւակներուն արիւնը, ամբողջ մարտիրոսացած հայութեան գերեզմանական փոսերը զինքը հանդիստ չպիտի թողուն» :

Մահու նոր պատիժ մը ստեղծելու է, մահու սարսափելի պատիժ մը՝ զանիկա պատժելու համար :

Իր աստակումէն ստաճ, սակայն, օրուան արդարադատ կառու վարութիւնը կրնայ շահագործել զայն :

Տէրութեան պիւտճէն կրնայ շահիլ սակերպով :

Սուլթան Համիտը երկաթէ գառազեղի մը մէջ դնելով աշխարհիս չուրջը պտըտցնել, իբրեւ ամենէն արիւնկղակ, դարձուբելի զազանը որ կրցած է գոյութիւն ունենալ, տիեզերքի ստեղծումէն ի վեր : Տեսարան մը չպիտի կրնայ հաւասարիլ ասոր :

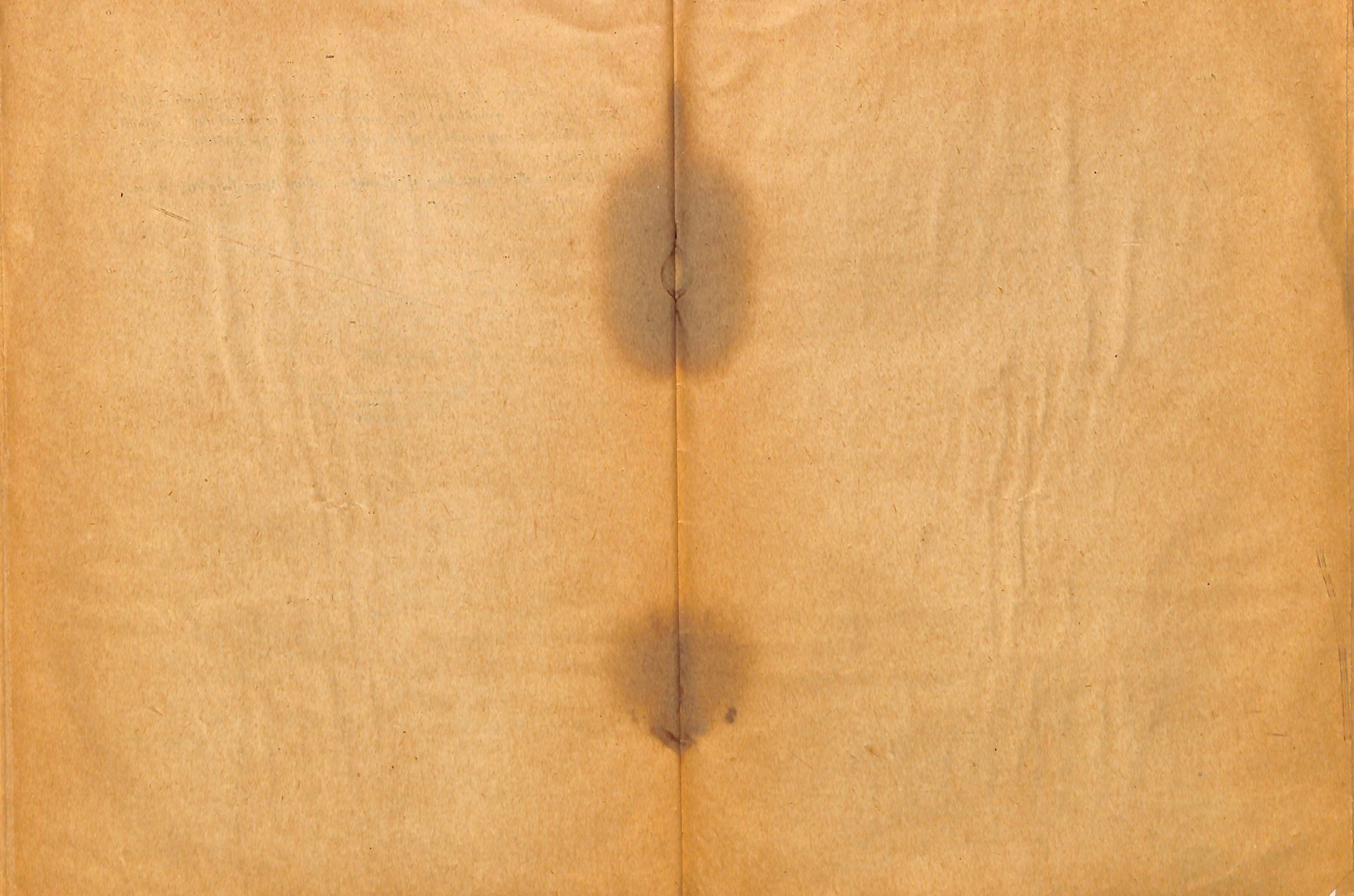
Ո՛չ իր խիղճը պիտի կրնայ զինքը մեռցնել, ո՛չ ալ մահուան պատիժը :

Աս ան հրէշն է, որուն յաւիտենական անէացումին չպիտի հաւատամ երբեք :

Ինձի անանկ կու գայ որ, հողին տակէն, ուր պետի տանին զինքը նետեն, դարձեալ իր սարսափելի ուրուականը պիտի հալածէ մեզ, ու ազատած չպիտի բլլանք դեռ իր գեհնային ներկայութենէն :

Մե՛նք ալ մեռնելու ենք վերջապէս, անոր վրայ խորհելէ դադրելու համար :

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0794067

